

מיהו אליהוא?

מחבר: יוני האיתן

איוב ל"ב

מכלול, גיליון י', 1995

כאשר הוויכוח בין איוב והרעים מגיע למבוי סתום, מצטרף אליהם גורם שלישי, חדש:

"יחר אף אליהוא בן ברכאל הבוזי ממשפחת רם. באיוב חרה אפו... ובשלשת רעיו...".

להבדיל משלושת "רעי איוב" שההיכרות עמם נעשית בשם + תיאור ("אליפז התימניבלדד השוחי וצופר הנעמתי" (ב, יא)), ייחוסו ומוצאו של אליהוא מובאים בפירוט רב.

מיהו אליהוא זה? ומה מקורו?

ניסיונות מספר נעשו כדי לענות על שאלה זו, והתשובות מגוונות:

א. מחקריות ב. מדרשיות:

1. מבני נחור	4. יצחק
2. מישראל	5. בלעם
3. יחזקאל	

א

השם "אליהוא" (או אליהו, כפי שנקרא אחר כך - לבד; לה, א) הוא שם נפוץ בתנ"ך, ודומה לשמות רבים אחרים: אליאל, אליה, אליאב, אביהוא ועוד.

כמוהו גם מבנה השם "ברכאל" אופייני בישראל, ודומה לו: גאואל, בצלאל, שלומיאל ועוד.

השם "בוז" לעומת זאת, ייחודי יותר, ולכן ניתן להשתמש בו כמפתח למציאת מקורו של אליהוא.

1. מבני נחור

"בוז" כשם עם מזכר בירמיהו כה, כג: "את דדן ואת תימא ואת בוז..."
אך מה מקורו? מקורם של העמים העתיקים מופיע בספר בראשית כשמות האנשים - שורשיהם של האומות שיצאו מהם.

ואכן, בסמיכות לשם עוץ - עמו של איוב - סופר לאברהם, כי לנחור אחיו נולדו:

"את עוץ בכרו ואת בוז אחיו ואת קמואל אבי ארם... ילדה מלכה
לנחור אחי אברהם" (בראשית כב, כא-כג)

בהתייחסו לזמנו של איוב מציין המדרש: "ומה שאמר 'ואת בוז אחיו' - הכוונה על אליהוא בן ברכאל הבוזי" (בראשית רבה נז, ד על הפסוק), ומדרש אחר: "בוז הוא זקנו של אליהוא בן ברכאל, חברו של איוב" (שכ"ט, ט, שם).

גם המפרשים, בבאורם למקום הופעתו של אליהוא (איוב לב, ב), מתייחסים לפסוק זה: א"ע מפרש 'הבוזי': "מבני נחור אחי אברהם" ומצטט "ואת בוז אחיו". וכמוהו מצודות דוד. א"ע חוזר על המילים בהן השתמש כדי להציג את איוב (איוב א, א): "מבני בניו של נחור אחי אברהם".

גם רש"י בפירושו הראשון (א, א) מקשר בין איוב לאליהוא: "עוץ זה איוב. בוז זה אליהוא בן ברכאל הבוזי..."

אם אליהוא הוא מזרע בוז, מה מוסיף הייחוס: "ממשפחת רם"?

רלב"ג ומצודות דוד מסבירים בפשטות שאליהוא היה ממשפחת איש אחד מזרע בוז, שהיה שמו רם. אך כיוון שהפסוק בבראשית כולל גם את אברהם, כשמכונה אליהוא "ממשפחת רם" למדים על קשר לאברהם.

כך מסביר תרגום יונתן: "מן גניסת אברהם" ורש"י: "(זה) אברהם". ואילו רלב"ג, שהבין "רם" במשמעות שונה, מסביר את הכינוי "בוזי" - "מבני בוז בן אחי אברהם". הקשר החשוב של אליהוא הוא לאברהם, ולכן אין צורך אף להזכיר את נחור.

2. מישראל

פירושו של א"ע קושר את אליהוא לעם ישראל ממש. הוא מסביר כי אף שאמו של אליהוא היתה ממשפחת בוז, הרי שאביו היה "ממשפחת רם" - "אבי עמינדב. והוא מבני ישראל".

ייחוסו של רם זה מופיע פעמיים בתנ"ך: פעם ראשונה במגילת רות (ב,יט), בפירוט הייחוס של דוד, משיח ה'! ופעם שנייה ברשימת הייחוסין של בני שבט יהודה בדהי"א (ב,י) שם פותח הכתוב את ייחוסו של ישי ב"רם", כך ש"ישי" הוא שביעי, ולא "דוד השביעי" (שם,ט"ו). רם משמש הבסיס למלך המשיח.

האם אליהוא הוא "אליהו מאחי דוד", נגיד שבט יהודה (דהי"א כז,יח)?

[אגב, בדהי"א ה,י' מופיע בוז משבט גד, בין ייחוסי ראשי בית האבות של השבט.]

ניתוח ממצאי 1,2 מקור השם "בוז":

לעומת "רעיו של איוב", אליהוא, למרות שאינו מכונה רע, הוא רע נאמן וקרוב יותר. מוזכר בפירוש שאליהוא קרוב אל איוב בייחוסו, ומעמד זה אינו רק חיצוני, הוא מסמל את דרכו של אליהוא. אליהוא ניגש מתוך נקודת מוצא שונה לאיוב, ולכן הוא מסוגל לדבר עמו:

**"הן אני כפיך לא-ל, מחמר קרצתי גם אני, הנה אימתי לא
תבעתך... " (לג,ה-ו)**

את ייחוסם השווה (בראשית כא,כב) מסביר רש"י על פי הזוהר (קל"ז):
"כל זינא רחים לזינא" - כל מין אוהב את מינו, ולכן מצד אחד אליהוא הוא היחיד שפונה לאיוב בשמו, ומצד שני הוא זה היכול להוכיחו.

אך לא רק כלפי איוב יש כאן התקדמות, אלא כלפי השקפת עולמו של התנ"ך, שהרי תשובת אליהוא היא היחידה שאין לאיוב מענה עליה, והיא המכינה אותו לתשובת ה'. התקדמות זו מאופיינת על ידי קרבתו של אליהוא לאברהם.

בתוך השם הסתמי אלי+הוא (לב,ב); שהרי "אל" הוא כוח עליון אוניברסלי (טמון שם הוי"ה המיוחד לעם ישראל - אליהו (לב,ד)).

אברהם הוא הראשון שמורה לעולם את קיומו של הקב"ה והשגחתו על העולם, ואליהוא "ממשפחתו" ממשיך את דרכו.

עובדת היותו של אליהוא מישראל משמעותית מאוד להבנת המהלך בו מכין אליהוא את איוב לתשובת ה'. לכן דנה הגמרא בשאלת "ישראליותו" של אליהוא. מהגמרא (ב"ב,טו:) משתמע שאליהוא היה

מישראל (ואכן, כך מסבירים תוספות שם), וכן בגרסת ה"עין יעקב". לכן גם מתקן רש"י את הגרסה בע"ז (ג.), ואינו מכליל את אליהוא בין אלה מאומות העולם שיעידו על ישראל (בניגוד לרבנו חננאל).

לאומות העולם אין תשובה אמיתית לשאלה שהעלה איוב. תשובה שלמה ניתן לקבל רק "בחכמה מקובלת מאנשי התורה והנבואה" (רמב"ן על אליהוא).

אכן, מבנה שמו של אליהוא אופייני לשמות ישראלים, ועל פי רש"י - עצם פירוט ייחוסו מורה שישראל הוא: "על כרחך מדייחס קרא (שייחסו הכתוב) בשמו ושם אביו ושם משפחתו - ישראלי היה" (ב"ב, טו:)

לכן מסתבר שאליהוא מישראל, הוא אולי מבני גד, ובהשערה נועזת של א"ע (על מקור השם רם) - קשור הוא קשר ישיר לדוד המשיח, ולתשובה הנצחית העתידה להתגלות בקץ הימים.

3. יחזקאל

הבנה מעמיקה יותר של מהותו של אליהוא נבין אם נתייחס לא לשם "בוז", אלא לצורה בה הוא מופיע כאן - "הבוזי".

צורה זו, כתואר, מופיעה רק אצל אדם אחד נוסף: "אליהוא כהנא הווה, ומזרעא דיחזקאל הווה. כתיב הכא: 'בן ברכאל הבוזי', וכתיב התם: 'יחזקאל בן בוזי הכהן' (יחזקאל א, ג.)" (זוהר ח"ב קס"ו.). [במבוא לספר איוב מעלה הפירוש "דעת מקרא" השערה שלדעת המדרש (שהש"ר א, ד) היה אליהוא בימי יחזקאל, ואולי אף מבית מדרשו], וממשיך המדרש: "ולמה נקרא שמו בוזי? שביזה עצמו לפני מי שגדול ממנו" - כמו שעשה אליהוא:

"צעיר אני לימים ואתם ישישים, על כן זחלתי ואירא מחות דעי".
(לב, ו)

שניהם ביזו עצמם על כבודו של מקום, ועל כבודם של השומעים (ע"פ ויק"ר ב, ח), וניתן להשוות ביניהם בסגנון הדיבור, בתיאורם את מקור התגלות ה' - הסערה, ובתוכן הדיבור: סודות וסתרים, תורת הגמול.

יחזקאל חי במציאות כללית של חורבן. הוא גלה עם העם לבבל וראה בשברונה ההדרגתי של ממלכת יהודה. חורבן עצום וחסר תקדים, עד שהעם מתקשה להתאושש מהמכה:

"שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון" (תהלים קלז, א)

אף מיחזקאל כפרט, נלקחה אשתו, 'מחמד עיניו', במגפה (יחזקאל כד, טז). [השימוש בשורש ל.ק.ח. במשמעות זו מופיע רק בלקיחת צדיקים (חנוך ואליהו) ובדברי איוב על בניו].

ישראל זלזלו בו, "שהיו מזלזלין אחיו ואומרים: לא מבני בניה של רחב הזונה הוא?" ("ילק"ש קנ"ז), ולכן נקרא בוזי. אכן, יחזקאל ערירי ומריר "ואלך מר בחמת רוחי" (ג, ד). כיוון שהוא מכיר ייסורים, וכיוון שפנייתו היא לעם דווי וכואב, סגנון דיבורו של יחזקאל רך ומנחם:

**"חי אני... אם אחפץ במות הרשע, כי אם בשוב רשע מדרכו
וחיה... (לג,יא)**

פנייתו זו היא, כדברי "דעת מקרא", "פנייה חינוכית מובהקת... לא עוד תוכחה, אלא דברי כיבושין לשם השגת המטרה של חזרה בתשובה, של קבלת אחריות אישית על המעשים - לשם תחיית עם ישראל. 'ולמה תמותו בית ישראל'. לדרך זו ראויים דברי נועם" (במבוא).

גם תוכן דבריו של יחזקאל מותאם למצב עם ישראל: בגלות בבל, דווקא משום שהיתה יותר קשה לסבול מגלות מצרים, מפני שלא היו רגילים בייסורים - והיו ישראל נוטים לייאוש - הוריד הקב"ה פמליא שלו לבבל, וירד גם הוא עמהם, ונגלה על יחזקאל, ונתן לו רשות לגלות מה שהיה אסור... (זוהר ח"ב,ב:).

חז"ל משווים את יחזקאל לבן כפר (חגיגה יג:): "פירוש שדורו, דור החורבן, היה במדרגה זו" (ר' צדוק, דובר צדק, צו). עם ישראל היה רחוק מבית המקדש וממלכותו הגלויה של ה', ודברי יחזקאל בהתאם, שהרי מחנך הוא.

ואכן, למרות כל ההתחשבות, אין יחזקאל מוותר על תוכחה לעם, ומגיב על דרך מחשבתם התועה. הוא משתמש במובאות רווחות, כנקודת מוצא להפרכת טענותיהם. הוא מתפלמס ומתווכח עמם, והספר הוא "גשר חי ותוסס בין דבר ה' לבין עמו" (דעת מקרא במבוא).

אליהוא, כיחזקאל, פונה לאדם שבור ורצוף, הקורא לשחת - אביו, ו"אחותי" לרמה (איוב יז, ד). אדם שכל עולמו חרב עליו, והוא מרגיש שאף רעיו האחרונים בגדו בו: "אחי בגדו כמו נחל" (ו, טו), ושהוא משמש לעג ובוז לסביבתו "שחקו עלי צעירים" (ל, א).

לכן פונה אליהוא לאיוב בנימוס ובעדינות:

"שמע נא איוב מלי... הנה נא פתחתי פי" (לג,א-ב)

מדבר אליו דברי כיבושין כדי שיחזור בתשובה, ומבקש ממנו לענות ולשאול בכל עת שירצה:

"אם תוכל השיבני" (לג,ה)

אמנם גם הוא לא חושך מאיוב ביקורת:

"ואיוב הבל יפצה פיהו", (לה,טז)

כך מכין הוא את איוב להתגלות ה':

"ישאג קול... ירעם א-ל בקולו נפלאות... מן החדר תבוא סופה...
מנשמת א-ל יתן קרח... והופיע אור עננו... ורוח עברה ותטהרם"

ואז -

"מצפון זהב יאתה על א-לוה נורא הוד" (לז), "וען ה' את איוב מן
הסערה" (לח,א)

ואצל יחזקאל:

"והנה רוח סערה באה מן הצפון, ענן גדול... מתוך האש... ודמות
על ראשי החיה רקיע כעין הקרח... כמראה הקשת אשר יהי בענן
ביום הגשם... הוא מראה דמות כבוד ה'. ואראה ואפול על פני
ואשמע קול מדבר". (יחזקאל א)

התגלות ה' היא מתוך הסערה ואי הסדר. מבעד לזעזועים, ולאחר רגיעתם, מתגלה כבוד ה'. להבדיל מתיאורו הסטטי של ישעיהו, מתוארת פה דמות דינמית וניידת, ומתוך התגלות נסערת זו מגלים יחזקאל וגם אליהוא מצפונות ה' ("מן הצפון"): "וכי מנין יבוא אליהוא בן ברכאל הבוזי וגילה לישראל חדרי בהמות ולווייתן, ומניין יבוא יחזקאל ויגלה להם חדרי מרכבה? אלא הדא הוא דכתיב (שה"ש א,ד) 'הביאני המלך חדרי' (שהש"ר א,כט). המדרש משווה בין הנסתרות שגילה אליהוא, לאלה שגילה יחזקאל. מכנה משותף נוסף ביניהם הוא נושאם, תורת הגמול.

יחזקאל:

א. במצב הרגיל, אומר יחזקאל, "איש כדרכיו אשפט אתכם" (יח,ל). למשל באסונות כבדים "שלושת האנשים... נח דנאל ואיוב... המה בצדקתם ינצלו נפשם".

ב. אין אפליה, כיוון שכולם שווים לפני הקב"ה, את כולם ברא: "הן כל הנפשות לי הנה, כנפש האב וכנפש הבן" לכן - "הנפש החוטאת היא

תמות" (יח,ד).

ג. רעיון התשובה מופיע ביחזקאל לראשונה בזיקה לגמול האישי, ולא הלאומי: "והרשע כי ישוב מכל חטאתיו... חיה יחיה לא ימות. כל פשעיו... לא יזכרו לו" (יח,כא-כב). ולאחר התשובה - "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם... ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה" (לו,כה-כו).

אליהו:

א. אליהוא עוסק גם הוא בגמול: "כי פעל אדם ישלם לו... אף אמנם א-ל לא ירשיע ושדי לא יעות משפט" (לד,יא-יב). "כי עיניו על דרכי איש" (לד,כא).

ב. "לא נשא פני שרים ולא נכר שוע לפני דל - כי מעשה ידיו כולם" (לד,יט).

ג. ההשגחה היא כללית ופרטית "ועל גוי ועל אדם יחד" (לד,כט), ואפשרות הסליחה מועלית גם כאן: "(מי אשר) ותקרב לשחת נפשו... אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף... יחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת... יעתר אל א-לוה וירצהו... וישב לאנוש צדקתו... לאור באור החיים" (לג). וזהו עיקר חידושו של אליהוא לעומת הרעים (רמב"ם, מו"נ ח"ג,כג).

מכאן, שפרט לדמיון בכינוי "בוזי", דומה אליהוא ליחזקאל בנושאי, בדרך קבלתם ובדרך מסירתם. אם נקבל מסקנה זו, יהא זה לימוד מרחיק לכת לגבי אליהוא, שהרי מדובר פה על נביא מישראל "אותו שנקרא אדם שלם, מה שלא נקרא כן אדם אחר, שכתוב "ואתה בן אדם... ועל כן עלה (אליהוא) בשם העליון בוזי". (זוהר ח"ב,קסו).

באמצעות ההשוואה ליחזקאל נוכל, אולי, להבין מה משמעות הפתרון שנמצא לאיוב בסוף, שכן שניהם, איוב ויחזקאל, "תחילתו חורבן וסופו נחמות" (ב"ב,יד):

"מתים שהחיה יחזקאל:

יש אומרים משל היה.

ר' אליעזר אומר: עמדו על רגליהם ואמרו שירה ומתו.

ר"א בנו של ריה"ג אומר: עלו לא"י נשאו נשים והולידו בנים ובנות.

עמד ר"י בן בתירא על רגליו ואמר: אני מבני בניהם, והללו תפילין

שהניח לי אבי אבא מהם". (סנהדרין צב):

איוב בייסוריו היה שקול כמת, רימה ותולעה אחזו בו (יז,יד), אך בסוף ימיו מסופר:

"וה' ברך את אחרית איוב מראשתו... ויחי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה, וירא את בניו... ארבעה דרות. וימת איוב זקן ושבע ימים" (מב, יב-ז).

האם ניתן לחזור לחיים לאחר אסונות כשל איוב? האם הפתרון הוא אוטופי בלבד ("משל היה")? האם הוא רק חיצוני, ובתוכו נותר איוב שבור ("אמרו שירה ומתו")? או שהוא פתרון שלם, בונה, המוליד בנים ובנות שמניחים תפילין? אין הכרעה - לא בספר איוב ולא במדרש (אף שהספר נוטה לכיוון האחרון).

ב

עד עתה התבססו זיהויי אליהוא על חיפוש "מדעי" של מקור שמו, ועל המסקנות הנובעות מכל זיהוי. זוהי דרכו של הפשט. מעתה נעבור לפתרונות שמציע המדרש.

4. יצחק

ר' אליעזר בן עזריה במדרש הרחיק עוד יותר. לא רק שזיהה את אליהוא כנציג עם ישראל, ואף כנביא - אלא העניק לו את זהותו של אחד מאיתני העם, מאבותיו ושורשיו:

"אליהוא זה יצחק. ברכאל - שברכו האל. הבוזי - שביזה כל בתי ע"ז בשעה שנעקד על גבי המזבח. ממשפחת רם - מאברם." (ירושלמי סוטה, פ"ה, ה"ו)

מה משמעות המדרש?

לידתו של יצחק מלמדת תקווה. אף לשרה ואברהם עצמם קשה היה להאמין להבטחת ה' לבן. הם חיכו כל ימיהם, ציפו וקיוו עד שנואשו. לידתו של יצחק מבטיחה כי אף מי שנראה חסר סיכויים לבנות, ליצור ולהתחדש - יכול לעשות זאת. אפילו איוב.

אלא שיצחק עצמו הוא המשווה לאליהוא. ואכן, ניתן להשוותם בתחומים שונים: בעובדה שיצחק הביט בשכינה; בהיותו מחנך ומחדש דרך; ובמידתו - מידת הגבורה.

א. יצחק הוא מהקרובים ביותר לקב"ה, וזכה להביט לפנימיות מהותו של ה': "בשעה שעקד אברהם אבינו את יצחק בנו על גבי המזבח, תלה עיניו במרום והביט בשכינה... וכיוון שהזקין כהו עיניו" (ב"ר סה, י). כמוהו גם אליהוא: "הובא לחדרי המלך".

ב. כאחד מהאבות היה יצחק מחנך דגול: "שהודיעוני תחילה בעולם" (מנחות נג.). "יצחק (הוריד השכינה) מן הרקיע השישי לחמישי" (פדר"כ א,כב). יצחק ניסה לחנך את עשיו, מתוך הקשר שחש אליו. הפתגם "כל זינא רחם לזינא" שהביא רש"י על הקשר של אליהוא לאיוב - מקורו בהגדרת אהבתו של יצחק לבנו, למרות רשעותו. (זוהר ח"א,קלז:). כמוהו גם אליהוא מחנך ומדריך (כפי שראינו בהשוואה ליחזקאל).

ג. איוב לו,ז: "לא יגרע מצדיק עיניו"; לו,י: "ויגל אזנם למוסר". לדברי אליהוא, מעניק הקב"ה לאדם כלים: עין ואוזן, ומבקש ממנו למצוא את הקשר אליו לבדו, על ידי הקשבה לפנימיותו. הפתרון ללבטי האדם אינו בתשובה חיצונית, כפי שסובר ומבקש איוב. יצחק "מיישם" השקפה זו, שהרי לא המשיך את דרכו של אביו - חסד - אלא חידש את מידת הגבורה. כמו כן הוסיף על אברהם וחידש את תפילת המנחה (ילק"ש, בראשית פו), מתוך עבודה אישית שבלב. הוא הראשון שהיה "שני" וקיבל תורתו מאביו, אך לא ניצל את הדרך הסלולה, אלא העמיק ויגע ופילס בה נתיב - כאילו לא מצא לפניו ולא כלום. דרך זו קשה יותר "קשה עתיקתא מחדתא" (יומא כט), כיוון שהמרצה של החידוש וסיפוקו חסרה. אך מי שמצליח - יש לו שני יתרונות, של ירושתו ושל עבודתו. לכן (על פי הרב דסלר ח"ג 124) ענה הקב"ה ליצחק ולא לרבקה, "אינה דומה תפילת צדיק בן צדיק לתפילת צדיק בן רשע" (רש"י, בראשית כה,כא).

אבל מעבר למשותף ליצחק ואליהוא (שהם מחנכים, וראו את סתרי ה'), ומעבר לעובדה שיצחק חידש (כהשקפת אליהוא), ייחודו של יצחק הוא בתוכן חידושו: עבודתו של יצחק - עבודת מידת הדין. "א-לוהי אברהם ופחד יצחק" (בראשית לא,מב), ו"מידת הדין היא השורש לכל הסתר שבעולם הזה" (הרב דסלר ח"ב 205).

עבודה מתוך גבורה כוללת התגברות על קשיים ועיכובים. לפי יצחק, צדיק אינו זקוק לשפע גשמי - לכן רצה לברך את עשיו בברכה בענייני העולם הזה "ויקח (יעקב) ברכתך" (ספורנו לבראשית כז,כט). אדרבא, "יצחק תבע ייסורים" (ב"ר, סה,ט) כי עבודתו היא דווקא מתוך הקושי והסבל.

וכמו שחידש את עבודת הגבורה, כך חידש הוא את הייסורים:

"יצחק תבע ייסורים. אמר לפניו: ריבונו של עולם, אדם מת בלא ייסורין - מידת הדין מתוחה כנגדו... א"ל הקב"ה: חיך, דבר טוב תבעת וממך אני מתחיל. כיוון שעמד יצחק נתן לו ייסורין" (שם).

עבודה זו של יראה, הכרחית היא. אי אפשר להסתפק באהבה: עשה מאהבה, שאין האוהב שונא. עשה מיראה, שאין הירא כועס" (ברכות

פ.ט.) בעבודה של אהבה בלבד יש סיכון של בעיטה (זלזול וגסות-לב) מתוך קירבה.

אכן - איוב "ירא אלוקים" (א,א) עמד לפני דרישה לעבוד את ה' מיראה בלא לבעוט, אף שהונהג במידת הגבורה, ואף שקיבל ייסורים קשים. גם במצב כזה, מלמדנו יצחק, יש לעבוד את ה' בשלמות.

השקפה ודרישה אלה הולכות בד בבד עם מסירות נפש. אף המדרש קורא ליצחק "הבוזי - שביזה כל בתי ע"ז בשעה שנעקד." ומסביר קרבן העדה: "שכוסו כל פני ע"ז בושה, שראו שמוסר עצמו על קדושת ה'".

איוב נתבע, כנראה, למסירות נפש. לעשייה ללא גבולות וללא דרישות, אף לא הדרישה להבנה. זיהויו של אליהוא כיצחק מעלה את רמת הוויכוח למישור נשגב, ואת הדרישות לנעלות. אדם שהוא "תם וישר ירא אלוקים וסר מרע" (א,א) נתבע לעמוד גם בדרישות אלה.

5. בלעם

אומנם מצד אחד מעלה אותנו המדרש בירושלמי (סוטה פ"ה,ה"ו) לשיאים, אך מצד שני מפתיענו בירידה תלולה. באותו מדרש אומר ר' עקיבא.

"אליהוא זה בלעם. בן ברכאל - שבא לקלל את ישראל וברכן האל. הבוזי – שהיתה נבואתו בזויה. ממשפחת רם - מארם."

היתכן? בלעם, שחז"ל מרבים לקרוא לו "בלעם הרשע" (במ"ר כ,יא ועוד)? בלעם, שהיו בו ג' דרכים: עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה" (במ"ר כ,ח)? כיצד משתייך בלעם לסיפור איוב? חז"ל מקשרים ביניהם במספר מקומות נוספים: "משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב" (ב"ב טו.) [כי "פרשת בלעם אין לו שייכות לחכמת משה, שהוא מדבר מאנשים שכפרו בתורה" (רסיסי לילה. ר' צדוק, מד). האם גם סיפור איוב עוסק בכך?]

"בלעם היה ממשפחת קמואל אבי ארם" (מדרש לק"ט במ' כה,ה ועוד), כך ששושלת המשפחה על פי המדרש היא:

	נ	ח	ר
/			\
ק	ב	ו	ע
ו	ז	ז	ו
א	ו	ז	ו
ל	ז	ז	ו
בלעם	אליהוא	איוב	

ואכן יש מן המשותף לאליהוא ולבלעם:

א. בדרך התגלות ה' שהם מכירים: "ויבוא א-להים אל בלעם לילה" (במ' כב,כ) לפי שכל נביאי גויים, בלילה מדבר עמהם. וכן אליפז וכן אליהוא 'בחלום חזיון לילה' (לג,טו) (במ"ר כ,יא).

ב. בעובדה שגילו צפונות וקיצים: נוסף לפס' "שומע אמרי א-ל ויודע דעת עליון" (במ' כד,ט"ז) אומר התרגום: "בלעם... סודות הסתומות שנתכסו מן הנביאים נתגלו לו" (תרג"ו, שם,ד) "לא קם נביא עוד בישראל כמשה' (דברים לד,י) - בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם. ומנו? בלעם" (במ"ר יד,כ).

בקי היה בסתרי הנהגת ה', וידע שנדרשת לבריאה גם הנהגה במידת הדין כל יום – ועל כן השכיל לכוון לרגע זה של זעם (עפ"י סנהדרין קה:).

כג,יט). על רחמי ה': "לא הביט און ביעקב" (כג,כא) - כשהן עוברין על דבריו אינו מדקדק אחריהן (רש"י בשם תנחומא,יד), אינו רוצה לעונשן אפילו כשהן חוטאין (רשב"ם).

ואף כלפי הגויים: בני ישראל יצאו ממצרים "כתועפת ראם" (כג,כב) - שאינו טורף ואוכל כארי... כי היתה כוונה לגרש האומות ולהכניס ישראל לארץ בלתי הריגת האומות, כי לא חפץ במות המת" (ספורנו) ועוד.

על מהות הרע: כעת - "ראשית גוים עמלק" (כראש העמים יחשב, רמב"ן) אך - "אחריתו עדי אבד" (כד,כ). הוא קדם את כולם להילחם בישראל... ואחריתו לאבד בידם (רש"י). "והאביד שריד מעיר" (כד,יט) - על מלך המשיח אומר כן... ולא יהיה שריד לבית עשיו" (רש"י). הרמב"ן אף עוסק פה באריכות בסוגיית המלכויות, וגם א"ע מתייחס לנושא (כד,כד). על עולם הבא ואחרית הימים: "הנני הולך לעמי, לכה איעצך אשר... באחרית הימים" (כד,יד). הנבואה הזאת, הרביעית, לימות המשיח היא... שזאת עצת ה' שיעץ להיות באחרית הימים" (רמב"ן).

אכן, גם אליהוא מגלה מצפונות ה' ומביאנו לחדריו הנסתרים שלהמלך, כגון בעניין הנהגת הקב"ה: "כי באחת ידבר א-ל ובשתים לא ישורנה" (איוב לג,יד). "כי לא על איש ישים עוד להלך אל א-ל במשפט" (לד,כג), "כי בם (במים) ידין עמים, יתן אכל למכביר" (לו,לא). ועל רחמיו: "אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו - ויחננו ויאמר פדעהו" (לג,כג-כד). (בנושאים של מהות הרע ואחרית הימים עוסקים הפרקים של תשובת ה', יותר מאשר פרקי אליהוא, לפיכך יש להסיק שמפי אליהוא נשמעו והוסברו, או שהוא מזוהה עם הקב"ה בזכות טענותיו).

חז"ל מספרים שבלעם ואיוב הכירו זה את זה: "ג' היו באותה עיצה: בלעם ואיוב ויתרו. בלעם שיעץ - נהרג, איוב ששתק - נדון בייסורים,

יתרו שברח - זכו בניו וישבו בלשכת הגזית" (ש"ר א,ט). בלעם משווה לאיוב ויוצא במדרגה נחותה ממנו.

"נופל וגלוי עיניים" (במ' כד,ד) - אלמלא שהיה נופל, לא היה רואה כלום (ילקוט ראובני, בלק). רק כשהכיר עומק נפילתו הרוחנית והמוסרית - התרכז באמת ובזה התאפשרה נבואתו (הרב דסלר, ח"ד 161). ומתוך הכרה אמיתית זו, יתכן שחזר בתשובה: "כבר כיסה עליו המקום (ולכן אין הוא שייך לזיהוי אליהוא) "עונה ר"א בן עזריה לר"ע (ירושלמי סוטה,שם). ומסביר קרבן העדה (שם): "הקב"ה כיסה חרפתו, ואפשר מפני שעשה תשובה... אליהוא יתווכח עמך שאמרת שהוא בלעם".

ואם בלעם הרשע חזר בתשובה מתכונותיו הרעות ומחוצפתו כלפי שמיא - יכול הוא לבוא בתביעה ודרישה לאיוב שלא חזר בו "על צדקו נפשו מא-לוהים" (איוב לב,ב).

אבל לא מסתבר שבלעם עשה תשובה, "ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב" (במדבר לא,ח). "בלעם לא שב ולא חזר לקב"ה, שטינופת הסטרא אחרא היתה מדבקת בו" (זוהר ח"ב טו). אם כן - מה משמעות העובדה שבלעם הוא המדריך את איוב? מה משמעות העובדה שהוא שגילה סתרים לישראל?

לבלעם אין שום מהות עצמית. כל כולו הוא כלי ביד ה': הוא עצמו מודה:

"היכל אוכל דבר מאומה? הדבר אשר ישים א-לוהים בפי - אותו אדבר" (במ' כב,לח).

"לא אוכל לעבור את פי ה' א-לוהי לעשות קטנה או גדולה" (שם,יח)

אכן, חז"ל מתארים זאת בצורה מוחשית:

"ויפתח ה' את פי האתון" (כב,כח) - להודיעו שהפה והלשון ברשותו... (תנחומא, בלק ט). "ויגל ה' את עיני בלעם" (שם,לא) - וכי סומא היה? אלא להודיעו שאף העין אינו ברשותו (שם,י). "וישם ה' דבר בפי בלעם" - חכמה נתן לתוך פיו (סנהדרין קה:). שעיקרם את פיו ופקמו כאדם הקובע מסמר בלוח. (במ"ר כ,יח) - כמי שנותן בפי הבהמה ברזל קבוע ברסן, להטותו בו לכל צד שירצה (מתנות כהונה בשם הערוך). ר' אליעזר אומר: מלאך היה מדבר. ור' יהושע אומר: הקב"ה. (תנחומא, בלק יב).

לפי זיהויו של אליהוא כבלעם, מלמד הקב"ה את איוב על יכולתו הבלתי מוגבלת, לא רק באמצעות דבריו של אליהוא ודברי ה' עצמו ("מי זה מחשיך עצה במלין בלי דעת" לח,ב), אלא גם באמצעות השליח בו הוא

משתמש. ה' עצמו אינו מובן, וגם כליו אינם מובנים – וגם אינם חשובים. העיקר הוא המסר האלוקי והידיעה על נוכחות הבורא. לכן לא חשוב כלל מיהו אליהוא. לא חשובה משפחתו, ולא העובדה שהוא צעיר מחבריו, או פחות מהם בחכמה (אדר"נ פל"ז, הי"ג). דבריו הם דברי ה' וזהו העיקר.

ואם כך, כל המאמר הזה בטל מעיקרו...